

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ VA SUV XO`JALIGI
VAZIRLIGI
TOSHKENT IRRIGATSIYA VA MELIORATSIYA INSTITUTI
«Suv xo`jaligi iqtisodi» kafedrası**

**QISHLOQ XO`JALIGI IQTISODIYOTI
*fanidan***

**«KORXONALARNING DAROMADLARI, FOYDALARI, ULARNING
TAQSIMLANISHI. ISHLAB CHIQRISHNING IQTISODIY
SAMARADORLIGI» mavzusidagi**

MA`RUZASI

Mavzu:

KORXONALARNING DAROMADLARI, FOYDALARI, ULARNING TAQSIMLANISHI. ISHLAB CHIQRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

• Reja:

- 1. Qishloq xo`jalik korxonalarining daromad va foydalari, iqtisodiy samaradorligi haqida tushuncha, uning ahamiyati
- 2. Daromadni, foydani, iqtisodiy samaradorlikni aniqlash tartibi
- 3. Qishloq xo`jaligi daromadlari, yalpi va sof foydasining o`zgarishi
- 4. Qishloq xo`jaligining pul daromadlarini, yalpi va sof foydalarini ko`paytirish, iqtisodiy samaradorligini oshirish yo`llari

- **1. Qishloq xo`jalik korxonalarining daromad va foydalari, iqtisodiy samaradorligi haqida tushuncha, uning ahamiyati**

-

- Tarmoqda mulkchilikning turli shakllariga asoslangan korxonalar ishlab chiqarish faoliyatida har xil qishloq xo`jalik mahsulotlari etishtiradilar, xizmatlarni bajaradilar. Ular dastavval natura shaklida hisobga olinadi. Ular har xil talablarni qondirish maqsadida sotiladi, ayirboshlanadi, qayta ishlovsiz hamda qayta ishlanib iste'mol uchun ishlatiladi. Bu jarayonda yetishtirilgan mahsulot, xizmatlarning qiymati pul-tovar munosabatlari yordamida aniqlanadi.

Iqtisod fanlarida «samaradorlik» va «iqtisodiy samaradorlik» tushunchalari mavjud. Ular mamlakat, tarmoq, korxonalar, yo`nalishlar hamda ayrim mahsulotlar bo`yicha aniqlanishi mumkin. «Iqtisodiy samaradorlik» tushunchasi «samaradorlik» tushunchasiga nisbatan kengroq mazmunga ega. Iqtisodiy samaradorlik deganda bir yil davomida (ma'lum davrda) amalga oshirilgan tadbirlar tizimi bilan bog`liq bo`lgan xarajatlar ular natijasida olingan sof foyda summasi bilan taqqoslanadi.

- 2. Daromadni, foydani, iqtisodiy samaradorlikni aniqlash tartibi
-
- Qishloq xo`jalik korxonalarining pul va yalpi daromadlari, yalpi hamda sof foyda summalarini, ularning ishlab chiqarish faoliyatini rentabelligini aniqlash alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki shu ko`rsatkichlar yordamida korxonalar faoliyati moliyaviy tahlil qilinadi. Ular bilan mamlakat hamda korxonalar iqtisodi bevosita bog`liq. Ularni aniqlashda bir qancha ma'lumotlardan foydalaniladi.

- 2. Xarajatlar tarkibi, ularning turkumlashtirilishi
- Qishloq xo`jaligida mahsulot etishtirish, ish va xizmatlarni bajarish uchun qilinayotgan barcha xarajatlar iqtisodiy mazmunga, maqsadga, hisobot ob'ektiga hamda shakllanish manbalariga ko`ra, quyidagi elementlarga va moddalarga guruhlashtirilgan. Iqtisodiy mohiyatiga ko`ra, bir xil xarajatlar xarajat elementlarini, bir nechta xarajat elementlari xarajat moddalarini tashkil etadi. Demak, xarajat moddalari xarajat elementlariga nisbatan kengroqdir.

- Korxonaning ma'lum bir davrdagi pul daromadi (tushumlari) jami sotilgan mahsulotlar, xizmatlar miqdorini ularning haqiqiy baholariga ko`paytirish natijasida aniqlanadi. Unda ushbu formuladan foydalanish mumkin:

$$Pd = Sm \times Mb$$

- Bunda:
- Pd – pul tushumi daromadi (so`mda);
- Sm – sotilgan mahsulotlar, xizmatlar miqdori (tonna, sent, litr.);
- Mb – sotilgan mahsulotlarning, qilingan xizmatlarning baholari, tariflari (so`mda).

- Korxonaning yalpi daromadi yoki yangitdan yaratilgan qiymat summasini yalpi mahsulot qiymatidan ishlatilgan asosiy vositalarning eskirgan qiymatini, ya'ni amortizatsiya summasini (S) ayirish natijasida aniqlash mumkin. Uning formulasi quyidagicha:

$$(C + V + m) - C = V + m$$

- Demak, $V+m$ bu korxonaning yalpi daromadi hisoblanadi.
- Bunda:
- S – asosiy vositalarning amortizatsiyasi summasi, so`mda;
- V – ish haqi fondi, so`mda;
- m - qo`shimcha qiymat, sumda.

- Korxonaning yalpi foydasi mahsuot sotish(xizmat ko`rsatish)dan tushgan pul tushumlaridan, daromadlaridan shu mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun sarflangan xarajatlarni ayirish natijasida aniqlanadi. Uni quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$$Yaf = Sd - St$$

- Bunda:
- Yaf – yalpi foyda, so`mda;
- Sd – mahsulot sotishdan, ish, xizmat ko`rsatishdan tushgan pul, so`mda;
- St – sotilgan mahsulot uchun sarflangan ishlab chiqarish xarajatlari, so`mda.

- Korxonaning sof foydasi yalpi foyda summasidan davr xarajatlari, ko`zda tutilmagan xarajatlar, moliyaviy xarajatlar summasini ayirish natijasida aniqlanadi. Buni ushbu tenglik yordamida aniqlash mumkin:

$$Sf = Yaf - (Dx + Mx + Kx)$$

- Bunda: Sf – sof foyda summasi;
- Dx – davr xarajatlari, so`mda;
- Mx – moliyaviy xarajatlar summasi, so`mda;
- Kx – ko`zda tutilmagan tasodifiy xarajatlar, so`mda.

- Korxonada ishlab chiqarish jarayonining iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkich rentabellik hisoblanadi. Uning darajasini aniqlash uchun sof foyda summasini tannarx yoki ishlab chiqarish xarajatlari summasiga taqsimlab, 100% ga ko'paytiriladi. Uning tengligi quyidagicha:

$$Rd = \frac{Sf}{St} \times 100 \%$$

- Bunda: Rd – rentabellik darajasi, foizda.

- Shuning bilan birgalikda korxonada, mahsulot yetishtirishda sarflangan barcha xarajatlarning iqtisodiy samaradorligini ham aniqlash maqsadga muvofiq. Uni quyidagi formula yordamida aniqlash lozim:

$$J_x = \frac{Sf}{j_x};$$

- Bunda:
- - korxonaning bir yildagi jami xarajati (so'mda);

- Korxonada faoliyatining umumiy iqtisodiy samaradorligini ham aniqlanishi lozim. Bunda rentabellik me'yori ushbu tenglik yordamida aniqlanishi mumkin:

$$R_n = \frac{S_f}{A_{if} + (A_{sf} \cdot E_k) + E_k} \times 100\%$$

- Bunda: R_n – rentabellik me'yori, foizda;
- A_{if} – aylanma fondlarning o'rtacha yillik qiymati, so'mda;
- A_{sf} – asosiy fondarning o'rtacha yillik qiymati, so'mda;
- E_k – asosiy fondlarning iqtisodiy samaradorlik koeffitsienti (0,12);
- E - yerning qiymati, so'mda

- 3. Qishloq xo`jaligi daromadlari, yalpi va sof foydasining o`zgarishi
- Qishloq xo`jaligida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida bozor iqtisodi munosabatlari bosqichma-bosqich davlat rahbarligida shakllantirilmoqda. Unga tarmoqda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar dalil bo`ladi. Masalan, baholar, soliqlar, kreditlar tizimidagi islohotlar.
- Masalan ishlab chiqarish vositalarini sotib olishda, ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotishda pul-tovar munosabatlari erkin amalga oshirilmoqda.

- Iqtisodiy samaradorlikka ta'sir etuvchi omillar:
- qishloq xo`jaligi yerlarining holati, ulardan foydalanish darajasi;
- xo`jaliklarning ishlab chiqarish fondlari bilan ta'minlanganlik va ulardan foydalanish darajasi;
- mehnat resurslari, ulardan foydalanish hamda rag`batlantirilishi;
- ishlab chiqarishning intensivlashganlik darajasi;
- chorva hayvonlari, ularning mahsuldorligi;
- baholar, soliqlar, to`lovlar darajasi;
- suv resurslari, ulardan foydalanish darajasi;
- davlat, mahalliy byudjetdan ajratilayotgan mablag` va boshqalar.

- 4. Qishloq xo`jaligining pul daromadlarini, yalpi va sof foydalarini ko`paytirish, iqtisodiy samaradorligini oshirish yo`llari
-
- Qishloq xo`jaligining pul daromadlarini, yalpi va sof foydalarini kelajakda yanada ko`paytirish uning barcha tarmoqlarida bozor iqtisodi talablariga mos keladigan tashkiliy, texnikaviy, texnologik hamda iqtisodiy tadbirlar tizimi hayotga o`z vaqtida, sifatli tatbiq etilishini ob'ektiv ravishda taqozo etadi. Shuning uchun ham bu masalaga iqtisodiy inqiroz sharoitida ham Respublika hukumati katta e'tibor bermoqda. Ular darslikda batafsil yoritilgan.

- Kelajakda qishloq xo`jaligining iqtisodiy samaradorligini oshirish yo`llari.
- Qishloq xo`jaligida yalpi hosilni ko`paytirish va uning sifatini yaxshilash tadbirlari
- Qishloq xo`jaligida modiy, mehnat va pul xarajatlari tejalishini ta'minlovchi tadbirlar:
- Bozor iqtisodi munosabatlarini qishloq xo`jaligiga joriy etishni erkinlashtirish va jadallashtirish tadbirlari:
- Bu tadbirlar, avvalo, yetishtiriladigan mahsulotlar miqdorini talab darajasida ko`paytirishga va ularning sifatini yaxshilashga qaratilgan bo`lishi zarur. Mahsulotlar miqdori ekin maydonlarini kengaytirish hamda ularning hosildorligini oshirish hisobiga ko`paytirilishi mumkin.

**E'TIBORLARINGIZ UCHUN
RAHMAT!**